

JEROEN KOCH

Koning WILLEM I

1772–1843

Boom Amsterdam

Eerste druk november 2013 (gebonden editie)
Tweede druk december 2013 (paperback)

© 2013 Jeroen Koch

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Vormgeving Brigitte Slangen, Nijmegen
Beeldredactie Froukje Holtrop, Amsterdam
Kaarten Franka van Loon, Nijmegen

ISBN 9789089533029

NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

INHOUD

Inleiding — 9

Hoofdstuk 1 Willem Frederik 1772-1793 — 17

Voorvaderen, vrijheid en vaderland — 17

Plicht, deugd en geluk: een verlichte opvoeding — 23

Engelsen en patriotten, de stadhouder en zijn vrouw — 34

Jeugdige getuige van de kleine burgeroorlog — 44

Op de drempel van de volwassenheid — 51

Mimi — 63

Klaar voor het stadhouderschap — 70

Hoofdstuk 2 Tussen de raderen van de revolutie 1793-1806 — 75

Fransen en Bataven — 75

Een familie in ballingschap — 88

Strijden en onderhandelen — 98

Een inval in Holland — 108

Bij Napoleon — 119

Nieuwe perspectieven — 133

G.F. Pr. Héd. d'Orangefulde — 139

Hoofdstuk 3 Een dolende vorst 1806-1813 — 159

Rampjaar 1806 — 159

Echtgenoot en vader: feiten en vragen — 179

Willem VI en de toekomst van de dynastie — 197

Hoofdstuk 4 Van Willem VI tot Willem I 1813-1815 — 215

- In de Engelse wachtkamer — 215
- Soeverein vorst op verzoek — 228
- Grondwettig vorst op eigen voorwaarden — 244
- Koning over Noord en Zuid — 259
- Waterloo: het koningshuis gevestigd — 273

Hoofdstuk 5 Vader van de natie, heerser over de staat 1815-1820 — 285

- De zichtbare koning — 285
- Een vorst met macht: consolidatie en expansie — 304
- Melodrama en conflict — 317
- Monarch van de restauratie — 334

Hoofdstuk 6 Administrateur van het koninkrijk 1815-1830 — 341

- Vorsten en volkeren — 341
- In het land van de koning: impressies van drie onderdanen — 343
- Berichten van het landsbestuur: de troonredes als programma — 359
- Vorstelijk administrateur — 370
- Ministers, staatsraden en andere onderdanen — 381
- Koninklijk kasbeheer — 401

Hoofdstuk 7 Een koninklijk ehec: de Zuidelijke Nederlanden 1825-1831 — 411

- Amalgaam? — 411
- De koning en de katholieken — 418
- Herstel der grieven — 430
- Coup de théâtre in Brussel — 445
- Koning en prinsen in tijden van opstand — 452
- De natie van Noord en de natie van Zuid — 467

Hoofdstuk 8 Het gelijk van het paleis 1831-1840 — 481

Koning van een halve staat — 481
Onrust in 's konings kerk — 490
Le Père de famille — 498
Oude grieven, nieuwe hartstocht — 511
Een welkome abdicatie — 528

Hoofdstuk 9 Graaf van Nassau 1840-1843 — 539

Revolte in het serail — 539
Een onwettig huwelijk — 548
Het laatste optreden — 560

Epiloog Oranjevorst in tijden van revolutie en oorlog — 569

Kaarten — 578
Verantwoording — 581
Dankwoord — 587

Noten — 591
Archieven — 667
Literatuur — 668
Illustratieverantwoording — 694
Personenregister — 695

Inleiding

Het strand bij Scheveningen. Gedurende het laatste jaar voor zijn overlijden in 1843 werd koning Willem I er een vertrouwde verschijning. Met zijn tweede vrouw wandelde de oude Oranjevorst regelmatig naar de kust, ‘zij fier en statig, hij gedrongen en licht voorovergebogen, een hoed in zijn samengevouwen handen op de rug’, zo herinnerde de dochter van de Engelse gezant zich.¹ De koning ging eenvoudig gekleed, in een blauwe jas met koperen knopen, met stevige schoenen en een sjaal. De dorpsbewoners konden nauwelijks geloven dat deze grijsaard hun in 1840 afgetreden vorst was. Alleen de vierspan, die achter het echtpaar aan reed, verried dat het hier om voorname mensen ging. Mocht Willem Frederik, zoals zijn volledige naam luidde, de wandeling niet volhouden, dan konden hij en Henriette d’Oultremont samen instappen.

Het Scheveningse strand was voor hem een plaats vol herinneringen. Als kind had hij er naar de schepen gekeken. Later eindigde er menig feest dat, begonnen in een van de stadhoudelijke paleizen, tot diep in de nacht aan zee was voortgezet. Maar voor de in 1772 geboren oudste zoon van erfstadhouder Willem V en Wilhelmina van Pruisen was het strand bij Scheveningen ook een plaats met politieke betekenis, een symbolische plek. Hier eindigde in de nacht van 18 op 19 januari 1795 zijn toekomst als stadhouder van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, hier begon op 30 november 1813 zijn regering als soeverein vorst van de Noordelijke Nederlanden. Met beide keren een hoofdrol voor Willem Frederik was het Scheveningse strand zo het toneel geweest van zowel de laatste akte van het Oranjestadhouderschap als de proloog van het Oranjekoningschap. Anderhalf jaar na zijn terugkeer in de kustplaats wist Willem Frederik zich koning van de zeventien Noordelijke en Zuidelijke gewesten, het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden dat samen met het groothertogdom Luxemburg onder zijn heerschappij viel. Dit grote koninkrijk zou eind 1830 alweer geschiedenis zijn. Het werd opgedeeld in drie staten: Neder-

land, België en Luxemburg. Het groothertogdom bleef in een personele unie verenigd met de Noordelijke Nederlanden. Hoe en waarom dit kon gebeuren, is een van de verhalen in deze biografie van koning Willem I.

Het leven van een koning is per definitie ongewoon. Uniek is zijn positie, hoog zijn de eisen die men aan hem stelt, groot de verwachtingen die men van hem koestert. Nauw verstrengeld, maar wel van elkaar te onderscheiden, zijn de persoonlijke, dynastieke en politieke dimensies van zijn bestaan. Voor Willem Frederik kwamen daar de nodige complicerende factoren bij in de vorm van de politieke en militaire confrontaties van zijn tijd. Revolutie en oorlog beheersten het leven van de eerste Nederlandse Oranjekoning. In de eerste plaats de Franse Revolutie en de napoleontische oorlogen, maar ook de patriottenrevolutie in de Nederlandse Republiek, de coalitieoorlogen tegen Frankrijk en de Belgische omwenteling. Aan de zevenentwintig regeringsjaren van koning Willem I, de periode tussen 1813 en 1840, gingen tweeëntwintig jaren aan het stadhouderlijke hof van de Republiek en negentien jaren van omzwervingen door Europa vooraf. Stadhouder Willem VI had hij moeten worden, koning Willem I werd hij. Maar evengoed was het mogelijk geweest dat hij, met het Huis van Oranje, ten onder was gegaan in de chaos van zijn tijd, een lot dat ook de zelfstandige Nederlandse staat had kunnen treffen.

Vanaf 1795 leek niets meer vanzelfsprekend. In welk territorium en voor wie zou de Oranjevorst zijn militaire en bestuurlijke plichten vervullen? En toen deze vraag na 1813 of 1815 eindelijk was beantwoord: hoe diende de nieuwe staat te worden ingericht? Wat verwachtte men van dit nieuwe, monarchale bestuur? Welke vorm moest de verhouding tussen vorst en onderdanen krijgen, en tussen koning en natie? Wat wilde de vorst, en wat wilden, met al hun onderlinge verschillen, de ingezetenen? Alles was door de Franse Revolutie en de napoleontische oorlogen aangetast, in heel Europa. De terugkeer van de Oranjes naar de Nederlanden markeerde dan ook eerder een nieuw begin dan een herstel.

Om dit immens gecompliceerde leven van Willem Frederik voor de lezers begrijpelijk te maken zijn enkele thema's geselecteerd, onderwerpen die bij alle verwarring enig houvast bieden. Dat is allereerst het persoonlijke leven van de Oranjevorst. De botsingen met zijn vader, stadhouder Willem V, en met zijn zoon, de latere koning Willem II, worden uitgebreid behandeld, zo ook de samenwerking met zijn moeder Wilhelmina van Pruisen en de relaties met zijn broer Frederik en zijn zus Louise. Ook Willem Frederiks huwelijk met Wilhelmina ofwel Mimi krijgt aandacht, net als zijn vaderschap over hun kinderen Willem, Frederik, Pauline en Marianne. De Oranjevorst had verder innige en persoonlijke contacten met ministers en staatsraden, met ondernemers in

industrie en koophandel en met hofdames. Menigeen diende Willem Frederik zijn of haar leven lang. Ook die contacten worden behandeld.

De leden van het Huis van Oranje functioneerden als een dynastie. Omdat de stadhouder en vervolgens de koning met werkelijke bestuurlijke macht was bekleed, raakten de verhoudingen tussen de heersende vorst en zijn opvolger gemakkelijk gepolitiseerd. Ook de relaties met de vorstenhuizen elders in Europa waren politiek en persoonlijk tegelijk. Deze internationale context – politiek, cultureel, economisch en van verwantschap – vormt een tweede thema in deze biografie. Zeker in deze periode was het leven van de Oranjes een Europees leven. Ze opereerden binnen het netwerk van vorstelijke families, dat het hele continent omspande. Eeuwen van huwelijkspolitiek hadden de Europese monarchen vrijwel allemaal tot familie van elkaar gemaakt. Vanaf 1641 waren de Oranjestadhouders huwelijken aangegaan met de Stuarts en Hannoveranen in Engeland en met de Hohenzollern in Pruisen. Werden tijdens het leven van Willem Frederik de bestaande familiebanden met het Pruisische koningshuis versterkt en kwam de verwantschapsband met de Russische tsarenfamilie, de Romanovs, tot stand, de relaties met het Britse vorstenhuis werden zwakker, en dat terwijl juist Groot-Brittannië de mogendheid was waarvan de Nederlanden al voor de Franse tijd meer en meer afhankelijk werden. Dit leidde tot spanningen, maar bood ook mogelijkheden. Gedurende de revolutionaire en napoleontische oorlogen zou het internationale familienetwerk van het allergrootste belang blijken te zijn, persoonlijk, dynastiek, militair en politiek.

De grote politiek van de Europese mogendheden hing in deze periode van revolutie en oorlog ten nauwste samen met de ontwikkeling van de monarchie op het continent. Net als de andere vorsten van zijn tijd beschouwde koning Willem I zichzelf als overlevende van Napoleons tirannie en van de Franse omwenteling, die door de terechtstelling van Lodewijk XVI een aanval op het koningschap als zodanig was geweest. De ontwikkeling van de Oranjemonarchie en het Nederlandse staatsbestel in de context van de op het Congres van Wenen in 1814 en 1815 geconstrueerde Europese orde is een derde thema in dit boek. Onder de vlag van de restauratie, van herstel, werd vanaf 1813 door en rondom de Oranjevorst een nieuw staatsgebouw opgetrokken: territoriaal, grondwettelijk, ceremonieel en ideologisch. In de beeldvorming rond koning Willem I, een vierde thema, werd onderstreept dat de nieuwe orde in de Nederlanden en Europa uitging van de koningen. Als vaders van hun natie verenigd in een broederschap van Europese monarchen zouden zij hun onderdanen behoeden voor nieuwe politieke rampspoed, voor nieuwe revolutie die na de nederlaag van Napoleon alom werd gevreesd.

Bijdragen aan de rust op het continent door indamming van Frankrijk en handhaving van de machtsbalans was één doelstelling van Willem Frederiks heerschappij, het creëren van voorspoed voor zijn onderdanen een andere. In een boek over Willem I krijgt het concrete landsbestuur onvermijdelijk een grote plaats. Deze regeringsdaden van de koning vormen het vijfde thema van deze biografie. Willem Frederik gaf persoonlijk leiding aan de staat, als een onvermoeibare werker die de burgerdeugden van nut en ijver volledig onderschreef en consequent uitdroeg. De koning schiep financiële instellingen, ontwierp kanalen en wegen, investeerde in industrie en mijnbouw en bevorderde de handel. Onder zijn leiding moest het Verenigd Koninkrijk een welvarende en efficiënte staat worden. Ook de pers, het onderwijs, de godsdienst en de kerken waren voor koning Willem I instrumenten waarmee hij zijn natie gestalte gaf.

Nog enkele verklarende opmerkingen ten behoeve van de leesbaarheid van de tekst. De eerste betreft de persoonsnamen. Een aantal namen komt veelvuldig voor. Willem, Frederik en Wilhelmina uiteraard, maar ook de namen van families die generaties lang in dienst waren van de Oranjes, zoals de familie Fagel en de familie De Constant Rebecque. De leden van deze aan het Haagse en Brusselse hof verbonden families kunnen onderscheiden worden door hun voornamen te gebruiken. Voor de leden van de Oranjefamilie, die bij hun voornamen plegen te worden genoemd, biedt dat geen oplossing. Zelf bekend met het probleem gebruikten de Oranjes onderling vaak koosnamen. De latere koning Willem II werd in zijn jeugd Guillot genoemd; de in 1840 geboren oudste zoon van koning Willem III – ook een Willem – kreeg de roepnaam Wiwill. De echtgenote van Willem I, Wilhelmina van Pruisen, werd ter onderscheiding van haar veel beroemdere schoonmoeder en tante Mimi genoemd. De broer en de tweede zoon van Willem Frederik heetten beiden Frederik, maar werden in familiekring meestal Fritz genoemd; hun levens overlaptten elkaar slechts twee jaar, zodat onderlinge verwarring nauwelijks mogelijk was. Koning Willem I zelf komt in het boek voor als Willem Frederik en Willem I, en soms als Guillaume of Willem VI, de prins van Oranje.

Het genealogisch overzicht biedt houvast in deze wirwar van persoonsnamen. Bovendien zijn in het register de in het boek voorkomende andere namen en bijnamen van de verschillende personen vermeld – behalve dan van koning Willem I, wiens naam vanzelfsprekend niet is opgenomen. Willem Frederiks zus bijvoorbeeld heet er Louise, Loulou en Lotje, zijn tweede zoon is er Frederik en Fritz. Om niet nog meer verwarring te stichten over de namen Willem en Frederik zijn de namen van de Pruisische koningen, anders dan ge-

bruikelijk in de historische literatuur over het ancien regime, niet vertaald. De koningen van Pruisen, Friedrich Wilhelm II, Friedrich Wilhelm III en Friedrich Wilhelm IV, behouden hun Duitse namen. Een uitzondering is gemaakt voor Willem Frederiks oudoom, koning Frederik de Grote. Verwarrend blijft het echter, zoals de Oranjes zelf wel eens ervoeren. Zo schreef Willem Frederik in mei 1813 aan zijn zoon Willem:

Ik moet U er naar aanleiding van de brief aan de Hertog van York op wijzen, mijn allerliefste Guillaume, dat de manier waarop U ondertekent, niet in orde is. Het beste kunt U er *Pr. Héreditaire* [erfprins] aan toevoegen, want zonder die woorden, waar wij beiden Guillaume heten, weet men niet wie van U of mij de *William Pr. of O.* is. Schrijft U *W. Her. Pr. of O.*, dan wordt dat vermeden en hebt U ongeveer dezelfde handtekening als ik had toen mijn vader nog leefde.²

Behalve op het probleem van de identieke namen en de noodzaak die met extra toevoegingen van elkaar te onderscheiden, attendeert dit brieffragment de lezer op nog een andere kwestie: de vererving van de titels ‘prins van Oranje’ en ‘erfprins van Oranje’, termen die tijdens het leven van Willem Frederik ook nog eens formeel van betekenis veranderden. Tijdens de Republiek was de eerste titel voorbehouden aan het hoofd van de dynastie. Tot zijn overlijden in 1806 was erfstadhouder Willem V de prins van Oranje. Zijn oudste zoon Willem Frederik was de erfprins van Oranje. Na het overlijden van Willem V ging zijn titel over op Willem Frederik, die vanaf dat moment de prins van Oranje was: Willem VI. In artikel 36 van de constitutie van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, de grondwet van 1815, werd bepaald dat de titel prins van Oranje voortaan gevoerd zou worden door de mannelijke erfgenaam van de kroon, dat is voor de periode tot 1840, door prins Willem, de oudste zoon van koning Willem I. Iets dergelijks geldt voor de term ‘erfprins van Oranje’. Tot 1815 was de erfprins de opvolger van het dynastieke hoofd, ongeacht of deze stadhouder was dan wel ambteloos of soeverein vorst. In 1815 schoof ook dit predicaat een generatie op. De in 1817 geboren kleinzoon van koning Willem I, de latere koning Willem III, werd direct de erfprins van Oranje. Overigens waren de Oranjes, zowel in de Republiek als in het koninkrijk, vorsten: de ‘vorste’, een letterlijke vertaling van ‘prins’, dat weer afgeleid is van het Latijnse *princeps*.

De hierboven geciteerde passage geeft aanleiding tot nóg een opmerking vooraf. De brief waaruit deze zinsneden afkomstig zijn, is geschreven in het Frans, de taal waarin aristocratische en vorstelijke families tot in de late ne-

Allegorie op de verheffing van de prins
van Oranje tot Souverein Vorst.
Jan Willem Pieneman, 1814

gentiende eeuw met elkaar plachten te corresponderen, in heel Europa. Ten behoeve van de leesbaarheid zijn deze Franse teksten allemaal vertaald. Dat geldt ook voor geciteerde passages die oorspronkelijk in het Duits, Engels, Italiaans of Latijn zijn gesteld.

Dit boek over koning Willem I is de eerste van drie biografieën van de negentiende-eeuwse Nederlandse Oranjekoningen. Jeroen van Zanten beschreef het leven van koning Willem II, Dik van der Meulen dat van koning Willem III. Hoewel de biografieën op een vergelijkbare wijze zijn opgezet, lopen inhoud en toon van de boeken uiteen. Het gaat om drie Oranjevorsten met ieder een volstrekt eigen karakter, die in verschillende periodes en onder sterk uiteenlopende condities hun koningschap gestalte moesten geven. Ook varieert de hoeveelheid en het type bronnenmateriaal dat over iedere vorst beschikbaar is. Bovendien zijn er drie auteurs aan het woord, met ieder een eigen stijl en een eigen betoogtrant. De biografieën zijn echter in onderlinge samenwerking tot stand gekomen. Dit levert veel nieuwe inzichten op, maar heeft ook consequenties gehad voor de inhoud, al was het maar omdat hier wordt geschreven – vanuit het perspectief van Willem I – over de vader, de zoon en de kleinzoon. Om één voorbeeld te noemen: de gespannen verhouding tussen Willem Frederik en zijn opvolger komt zowel in de biografie van Willem I als in het boek over Willem II aan de orde. Maar omdat de zoon voor de vader niet meer dan een van de vele problemen in het koninkrijk vormde, terwijl de vader voor de zoon de allesoverheersende autoriteit was, lag het voor de hand hun conflict grotendeels in de biografie van Willem II te vertellen. Overlap is zoveel mogelijk vermeden. Maar al kunnen de boeken afzonderlijk van elkaar worden gelezen, het spreekt voor zich dat ze elkaar sterk aanvullen.

Willem Frederik, Erfprins
van Oranje-Nassau.
*Schilderij van Johann Friedrich
August Tischbein, 1788*

1772-1793

Voorvaderen, vrijheid en vaderland

Zijn leven werd aangekondigd.

Op dinsdag 10 maart 1772 maakte erfstadhouder Willem v zijn opwachting aan het Binnenhof in Den Haag, de plaats waar de Staten-Generaal van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden dagelijks vergaderden. De prins had een verheugend bericht voor de Hoogmogende Heren. Zijn gemalin, hare koninklijke hoogheid prinses Wilhelmina van Pruisen, was zwanger. Plechtig beloofde de prins de vergadering dat de ouders hun kind, mocht het de Allerhoogste behagen het gezond ter wereld te laten komen, wensten te inspireren tot liefde voor het vaderland en tot ijver om de dierbare panden van vrijheid en godsdienst te bewaren, 'soo als die ten kosten van het Goed en Bloed der Voorvaderen gekogt en aan ons nagelaaten zijn'. De afgevaardigden feliciteerden de stadhouder, maar er was ook reden tot zorg. Een van de gedeputeerden sprak de wens uit dat de zwangere prinses voor 'alle onheilen en toevallen' gespaard mocht blijven en dat zij voorspoedig zou bevallen van een 'welgeschaapen Spruyt'. Ook hoopte hij dat het kind onder het wakend oog van zijn ouders zou opgroeien tot een 'gezeegent Werktuig tot bevordering van het welzyn van het Vaderland'.¹

De voorzichtigheid van de laatste spreker was gepast. Leven en dood lagen eind achttiende eeuw dicht bij elkaar. Onder kraamvrouwen en borelingen was de sterfte hoog, ook in gegoede kringen. Het nog jonge stadhouderlijke paar – Willem v en Wilhelmina van Pruisen waren beiden begin twintig – was van zulk ouderlijk leed niet gevrijwaard gebleven. In maart 1769 beviel Wilhelmina van haar eerste kind; de jongen had slechts één dag geleefd. November 1770 bracht een dochter, Louise heette de prinses. Dit keer was het goed verlopen. Maar een klein jaar later ging het opnieuw mis en treurden de bedroefde ouders om een doodgeboren dochter.²

De vreugde was daarom groot toen op maandag 24 augustus 1772 op Huis ten Bosch bij Den Haag een zoon ter wereld kwam. Willem Frederik werd hij genoemd. Opnieuw toog de stadhouder naar de Staten-Generaal om een verklaring af te leggen. Het uittreksel uit het 'Register der Resolutiën' vermeldt:

Zijn Hoogheid de Heer Prince van Orange en Nassau ter vergaderinge gecompareert zijnde, heeft op een zeer obligeante wijze aan haar Hoog. Mog. bekend gemaakt, dat het den Allerhoogste behaagt hadde deszelfs smeeking te verhooren, ende Princesse zijne gemalinne deeze morgen omtrent vijf uren gelukkig van een zoon te doen bevallen, omdat Gode dank, de moeder en het kind naatijds omstandigheeden een gewenschte welstand genooten.³

In vrijwel dezelfde bewoordingen als in maart beloofde een opgeluchte prins dat de ouders hun zoon wilden opvoeden 'in de gronden van onsen Godsdienst' en hem zouden inspireren tot liefde voor het vaderland en de duur gekochte vrijheid. De afgevaardigden besloten de provincies en het landschap Drenthe zo spoedig mogelijk te verwittigen van de geboorte van de jongste Oranjeteelg. Het nieuws werd ook afgekondigd in de generaliteitslanden Staats-Brabant, Staats-Overmaas, Staats-Vlaanderen en Staats-Opper-Gelre, die door de Staten-Generaal werden bestuurd.

In de hofstad was het feest toen al uren aan de gang. 's Ochtends in alle vroegte, direct na het bericht van de geboorte van de prins, hadden de Hollandse Gardes te voet met drie generale salvo's de bevolking gewekt. Eenen-twintig stukken kanon waren er losgebrand. Oranjevlaggen tooiden de Grote Kerk, het stadhuis en menige particuliere woning. Dagenlang werd er gefeest. De eerstvolgende zondag klonk er in alle Haagse kerken een dankzegging over de 'gelukkige Bevalling'. Drie weken later, op 17 september, werd Willem Frederik in de Grote Kerk gedoopt; een stoet gedeputeerden uit de provincies woonde de plechtigheid bij. Dominee Johannes Munnekenmoolen had in Genesis 1:28 een geschikte tekst voor zijn redevoering gevonden: 'Zijt vrugtbaar en vermenigvuldigd'. De *'s Gravenhaegse Courant* meldde nog op dezelfde dag in een extra editie dat de eenentwintig kanonnen opnieuw driemaal werden afgevuurd.

In de weken tussen de geboorte en de doop van Willem Frederik stroomden de felicitaties binnen. Er waren gelukwensen van de regeringscolleges van alle afzonderlijke gewesten en van de gouverneur en de raden van Suriname. Koning George III van Groot-Brittannië en Ierland uitte 'zijn meest oprechte en meest hartelijke felicitaties'. In een gloedvolle brief aan zijn neef de stad-

houder schreef hij vanuit St. James's Palace: 'Ik richt Mijn gebed tot de Al-machtige om een voorspoedig herstel van de Prinses, en om het behoud van de Pasgeborene; zoals Ik Mij welgemeend interesseer voor alles wat Uw Voor-spoed en het Geluk van Uw Familie betreft.' Willem landgraaf van Hessen, eveneens een neef, bekende aangenaam getroffen te zijn door de 'gelukkige be-valling' van prinses Wilhelmina. Brieven waren er verder van onder anderen koning Karel Emanuel I van Piemonte, van Lodewijk erfprins van Hessen-Darmstadt en van Christiaan vorst van Hohenlohe. Particulieren lieten zich evenmin onbetuigd. Een enkeling verwoordde zijn vreugde in een gedicht, maar meestal putte de schrijver zich uit in barok geformuleerde heilwensen. 'Uwe Doorluchtigste Hoogheids ootmoedighste en onderdanighste Dienaar', zoals ene Fournier uit Venlo zichzelf aanbeval, feliciteerde de 'Genadighsten Heere Erfstadhouwer' met de komst van 'een God en Mensch Welbehaechelijcken Prins'. Hij sprak de hoop uit dat deze te zijner tijd een voorbeeld zou nemen aan zijn voorouders bij de bescherming van 'Vaederland en Kercke', een taak die ook in de gelukwensen van de provincie Utrecht uitdrukkelijk werd geme-moreerd.⁴

Alles rond de geboorte van Willem Frederik was bijzonder, de bezorgdheid om de gezondheid van moeder en kind uitgezonderd. Opmerkelijk was de vroege verkondiging van zijn komst in de Staten-Generaal; bijna een halfjaar voor zijn geboorte had de stadhouder de afgevaardigden van zijn meerderen, de afzonderlijke soevereine gewesten, geïnformeerd. Ongewoon waren de feestelijkheden in Den Haag op zijn geboortedag, die voortaan een landelijke feestdag zou zijn, en rond de doopplechtigheid. Opvallend, niet in de laatste plaats, waren de hoge verwachtingen die voor en direct na de geboorte ten aanzien van de prins waren uitgesproken, de bezweringformules over het vaderland en de panden van vrijheid en godsdienst tot het behoud waarvan hij zich, eenmaal bekleed met de 'hoge waardigheden' die hij van zijn vader zou erven, volledig diende in te zetten. Geboren worden in de Oranjefamilie betekende geboren worden in een dynastie. Traditie, plichten en toekomst van het Huis drukten meteen op de schouders. Was men zoals Willem Frederik erfprins, dan wachtte er vroeg of laat een aantal zware taken: de leiding over de dynastie, het op-berbevel over leger en vloot van de verenigde provincies en, vooral in de tweede helft van de achttiende eeuw, een beslissend aandeel in de benoemingen van de talloze ambten en commissiën in de Republiek. Met dat laatste bedoelde men de bestuurlijke taken in de gewesten en de generaliteit.⁵ Niets was normaal, en tegen de tijd dat Willem Frederik zich dit realiseerde, zou het ook tot hem doordringen dat vrijwel alles aan de bijzondere positie die hij zou erven hevig omstreden was.

Voor korte tijd slechts drong het feestgedruis rond de geboorte en de doop van Willem Frederik de spanningen rond de stadhouder en de Oranjefamilie naar de achtergrond. Onherroepelijk dienden de conflicten zich weer aan. In de laatste decennia van de achttiende eeuw werd de strijd steeds vaker gevoerd in de termen waarvan rond de geboorte van Willem Frederik zo hoog was opgegeven: voorvaderen, vrijheid en vaderland. Betrekkelijk kalm leek het enkel op het terrein van de eveneens genoemde godsdienst. De inwoners van de Republiek waren over het geloof verdeeld, meer zelfs dan over enig ander onderwerp, maar terug naar de godsdiensttwisten en de burgeroorlog uit de vroegste geschiedenis van de Republiek verlangde niemand.⁶

Voorvaderen, vrijheid en vaderland – veel meer en op volstrekt andere wijze dan Willem v en de afgevaardigden in de Staten-Generaal zich dat in 1772 konden voorstellen, zouden deze thema's het leven van Willem Frederik beheersen. Problematisch waren ze van meet af aan. Felle discussie bestond er over de voorvaderen, de stadhouderlijke voorgangers van Willem v en, op enig moment, van de erfprins. De irritaties over de Oranjes waren net zo oud als de Republiek; al twee eeuwen stonden staatsgezinden en prinsgezinden tegenover elkaar. Nu verkreeg de ene partij, dan de andere de overhand. In 1650 en 1702 waren dat de staatsgezinden: na het overlijden van respectievelijk stadhouder Willem II en stadhouder-koning Willem III besloten de staatsgezinde regenten van de belangrijkste gewesten het hoge ambt vacant te laten. Behalve in Friesland volgden er twee stadhouderloze tijdperken, het eerste, voor vijf van de zeven gewesten, van 1650 tot 1672, het tweede, voor Holland, Zeeland, Utrecht en Overijssel, van 1702 tot 1747. De prinsgezinden wonnen het pleit in het rampjaar 1672 en in 1747. Buitenlandse troepen marcheerden op naar de Republiek en slechts een Oranjestadhouder werd in staat geacht de vijandelijke legers te weerstaan. Willem III was in 1672 aangesteld, Willem IV in 1747. Als redders van het vaderland kregen zij een plaats in de eervolle traditie die aan het begin van de Opstand was ingezet door Willem de Zwijger en die gedurende de strijd tegen Spanje was hooggehouden door zijn zoons Maurits en Frederik Hendrik. Toen Willem III in 1702 kinderloos overleed, gingen de dynastieke rechten en plichten over op zijn verre neven, op de Pruisische Hohenzollern en op de Friese Nassaus, afstammelingen van Willem van Oranje in de vrouwelijke lijn. Johan Willem Friso, erfstadhouder van Friesland en stadhouder van Groningen, de vader van Willem IV, werd de nieuwe stamvader van het Oranjehuis.

Gesteund door een volksbeweging, die bevreesd voor vreemde troepen en afkerig van de regentenklasse naar krachtige leiding verlangde, grepen de prinsgezinden de hachelijke internationale situatie van 1747 aan om de bevoegdhe-

den van de stadhouder uit te breiden. De Staten-Generaal verklaarden de militaire functies van kapitein-generaal en admiraal erfelijk in de mannelijke en de vrouwelijke lijn.⁷ Met 'wetsverzetten', zoals de wijziging van de stadsbesturen op last van de stadhouder heette, werd na het tweede stadhouderloze tijdperk een omvangrijke prinsgezinde bestuurlijke clientèle geschapen. Zittende bestuurders moesten vertrekken en hun plaatsen werden opgevuld door aan de Oranjeprins loyale magistraten, een verandering van politieke kleur die doorwerkte in de gewestelijke besturen en de Staten-Generaal. Ook werden de benoemingsrechten van de stadhouder hersteld en versterkt. Machtiger dan ooit was de stadhouder nu, althans op papier.

'Bijna koninklijk' is de term waarmee de geschiedschrijving het gezag van de erfstadhouder aan het einde van de achttiende eeuw omschrijft.⁸ In het ongemakkelijke compromis tussen het republikeinse en koninklijke bestuursmodel leken de monarchale tendensen de overhand te hebben.⁹ Maar schijn bedroog. De stadhouder en zijn familie wilden vooral monarchaal doen, onder Willem IV nog niet eens zo sterk, hij bekleedde het ambt tenslotte maar vier jaar. Tijdens de ambtsperiode van Willem V, daartoe krachtig gestimuleerd door Wilhelmina van Pruisen, was de tendens echter onmiskenbaar. De strijd bleef onbeslist. Met wettelijke bevoegdheden en bestuurlijke intriges hielden staats- en prinsgezinden elkaar in een wederzijdse omklemming. De heren waren dienaren en de dienaar was heer, maar de laatste was geen monarch.¹⁰ Desondanks riep de tendens naar een meer koninklijke gezagsuitoefening door het stadhouderlijke hof bij de staatsgezinden grote weerzin op. Zij vochten terug, en met succes, zozeer zelfs dat de jaren voor 1766, toen Willem V als achttienjarige stadhouder aantrad, wel getypeerd zijn als het 'derde stadhouderloze tijdperk'.¹¹ Ook gedurende de dertig jaar waarin Willem V zijn ambt uitoefende, was de rol van de staatsgezinde regenten niet uitgespeeld. Ging het om bestuurlijke invloed binnen de Republiek, dan was de Oranjeprins een regent onder de regenten en stond hij, hoe groot zijn macht ook was, niet boven maar tussen de partijen. Veel koninklijks viel daar niet aan te ontdekken.¹²

Niet alleen de positie van de Oranjes stond ter discussie. Ook over de vrijheid, waaraan voor en na de geboorte van Willem Frederik zulke verheven woorden waren gewijd, heerste onduidelijkheid. Er bestonden vrijheden met de stadhouder, vrijheden zonder de stadhouder en vrijheden tegen de stadhouder. Welke vrijheid en wiens vrijheid verdienden de bescherming van de Oranjeprins?¹³ Overeenstemming bestond er over de rol van de stadhouder bij de verdediging van de staatkundige vrijheid tegenover buitenlandse vijanden. Als opperbevelhebber van het leger en de vloot waakte hij over de zelfstandigheid van de Republiek, al realiseerde men zich eind achttiende eeuw maar

al te goed dat de echte waarborgen voor de staatkundige vrijheid alleen door sterke bondgenoten konden worden gegeven, door Pruisen en Groot-Brittannië. Met een machtige vloot en uit overvloedige middelen betaalde huurlingen, zoals in de zeventiende eeuw, redde de Republiek het allang niet meer.¹⁴ Vrijheidsidealen waarin de Oranjestadhouder een centrale plaats kreeg toebedeeld, koesterden ook die leden van de publieke kerk die zich met de Dordtse erfenis van 1618 en 1619 identificeerden. Voor deze orthodoxe gereformeerden betekende vrijheid primair geloofsvrijheid – de mogelijkheid om hun protestantisme te belijden, christendom dat zich ontworsteld had aan de paus en de rooms-katholieke kerk. ‘God, Vaderland en Oranje’ was de leuze van dit calvinistische orangisme, dat teruggevoerd werd op Willem de Zwijger. Godsdienstvrijheid, de vrijheid van het vaderland én de vrijheid van de gewone man – zoals de gereformeerden zichzelf graag zagen – versmolten hier met de Oranjedynastie tot een mythische eenheid.¹⁵

Met kracht verdedigde vrijheden vormden ook de talrijke privileges van steden, gilden, poorters en schutterijen.¹⁶ Werkelijke politieke hartstocht riepen echter twee vrijheidsidealen op waarin voor de stadhouder geen plaats was of hooguit een beperkte plaats overbleef. Het oudste was de ‘ware vrijheid’, zoals de staatsgezinde regenten zich de stadhouderloze tijdperken bij voorkeur herinnerden. Opnieuw verlangden zij naar een situatie waarin zij het voor het zeggen hadden. Vooral deze groep bezag de monarchale tendensen aan het stadhouderlijk hof met argusogen.¹⁷ Het andere vrijheidsideaal waarin voor de stadhouder weinig macht restte, deed halverwege de jaren 1780 opgeld, tijdens de zogenoemde patriottentijd. Het stelde vrijheid gelijk aan volkssoevereiniteit, waarmee tegelijk de contouren zichtbaar werden van een moderne opvatting van het vaderland. En ook die term had Willem v in 1772 met veel aplomb gehanteerd.

De stadhouder en zijn gemalin beloofden Willem Frederik te inspireren met ‘sentimenten van liefde tot het vaderland’. Wat Willem v daar anno 1772 onder verstaan kan hebben, laat zich niet eenvoudig omschrijven. Vóór de patriottentijd werd het woord vaderland in verlichte en geletterde kringen op niet-politieke wijze gehanteerd. Liefde tot het vaderland moest het alom waargenomen verval van de Republiek keren, al leek dat vooralsnog niet veel te helpen.¹⁸

De voorvaderen, de vrijheid en het vaderland – het gekrakeel over de positie van de Oranjedynastie, over de inhoud van deze idealen en over de vraag hoe Oranje, vrijheid en vaderland zich tot elkaar verhielden, zou tijdens het leven van Willem Frederik maar zelden verstommen. Evenwicht leek uitgesloten. Alleen in 1772 was het eenvoudig geweest, het meest nog in de verkla-

ringen die Willem v vijf maanden voor en direct na de geboorte van zijn zoon in de Staten-Generaal had afgelegd. Hoge verwachtingen werden er van de erfprins gekoesterd. Op rijm, in een van de vele lofdichten die ter gelegenheid van de geboorte van Willem Frederik verschenen, klonk het als volgt:

Die Telg van 't Vorstelijk Huis, daar Neêrlands hoop op staart. [...] Komt, Nederlanders, komt, wilt frissche bloemen strooijen; Vlecht kransjes om dees wieg, uw Erfprins rust er in, Uw Erfprins, die 't geluk van Nederland zal voltooijen, Het waardig Voorwerp van uw trouwe en Vorstenmin.¹⁹

Het geluk van het vrije vaderland – niets minder dan dat werd er van de erfprins verwacht.